



Dániel Arnold: Kommunizmus és individualizmus. I.



tőkenyereség magassága a munkabérek magasságától függ, a munkabérek magassága?, a gabona áráról.”*

„A gabona értéke nem azért magas, mert járadékot fizetnek; hanem azért fizetnek járadékot, mert a gabona értéke magas.”**

Ricardo Dávid, ki e szavakat már közel egy évszázaddal ezelőtt mondta ki, a földjáradék, a tőkenyereség és a munkabér egymáshoz való viszonyának alakulását a gabona értékének alakulására vezette vissza, ami ismét attól függ, milyen mértékben képes a gabona általában a tápszerek*** termelése a tápszerek iránt mutatkozó szükségletet kielégíteni. Ricardo azt mondja: A gazdasági élet hosszabb-rövidebb időszakaiban aszerint módosul a jövedelemeloszlás, amint a tápszerek termelése jobban vagy rosszabbul követi a népesség szaporodását. Ha a tápszerek gyorsabban szaporodnak, mint az emberek, ha tápszerbőség áll be, ha a gabona általában olcsó: a dolgozó osztályok jövedelme aránylag emelkedni fog; ellenkező

* Ricardo: *A közgazdaság és adózás alapelvei*. Ford. Láng Lajos. Budapest 1899. 115. l. V. ö. továbbá Pikler Gyula: *Ricardo*. Budapest 1885. 189. l.

** Ricardo i. m. 61. l.

*** A klasszikus nemzetgazdaságtan a „gabona” szóval az összes tápszereket együttesen jelöli. Valóban, a különféle tápszerek árának alakulását mindig vissza lehet vezetni a gabona ár alakulására, valamint termelésük arányát a gabona termelésének a szükséglethez való viszonyára.

esetben, midőn tápszerhiány üti föl fejét, s a gabonaárak emelkedő rányzatot vesznek: a dolgozó nép sorsa rosszabbodik és főképp a földjáradék javára billen a jövedelemeloszlás tendenciája.

Hogy a tápszerek termelése bőségessé vagy szűkössé válik-e: ez függ egyfelől a népszaporodás gyorsaságától, másfelől a mezőgazdasági produkció terjeszkedésének lehetőségétől. A termőföld területének nagyobbodása, vagy a művelés technikájának valamely javulása egyaránt alkalmasak arra, hogy tápszerbőséget váltsanak ki, mely mindaddig tart, míg a nép megszorodott tömege a kitágult élelmi kört ismét túl nem zsúfolja. Szóval Ricardo a népélemezésnek és főleg az új népszaporulatok ellátásának történelmileg adott természeti és technikai lehetőségére vezeti vissza a jövedelemeloszlás mértékét. Ez a gondolat vonul végig az ő egész munkásságán, ez az ő tanításának alapgondolata.

Sajátságos, hogy ez az alapgondolat — noha egyszerű és megkapó, mint minden igazság — nem élte túl alkotóját és nem talált megértésre azok között, kik őt követték. Ricardo tanítványai, illetőleg a nemzetgazdaságtan polgári-liberális iránya, melyet ők megalapoztak, alig vett át egyebet a mester megosztástanából, mint az ő földjáradékelméletét. Egy másik hatalmas, s a XIX. század második felében győzelmesen uralkodó irány, mely szintén Ricardo vállain áll — a tudományos szocializmus — még ennyit sem tartott meg; Marx olyan földjáradékelméletet alkotott, mely a ricardoihoz formájában hasonló ugyan, de tartalmában egészen más; ő a ricardoi alapgondolatot még ebben a részében sem fogadta el.*

Mi okozhatta ezt a szkepszist egy nagystílusú tudományos gondolattal szemben? Kétségtelen, hogy Ricardo az előbb kifejtett alapeszmét az ő tanításában nem juttatta kifogástalanul érvényre: műveiben sok a kezdetlegesség s a következetlenség, főleg azokon a pontokon, melyek a tőke és a munka viszonyát érintik. De ezek a hibák nem indokolják magának az alapeszmének elvetését; föltéve, hogy a tanítványok mesterük gondolatmenetét megértették és követni akarták volna: e hibák csak arra sarkalhatták volna őket, hogy lebontsák a hibás építményt és jót állítsanak a helyes alapra. Ám úgy látszik, épen a megértés s a követés szándéka hiányzott; a gondolkodás érzelmi gyökereiben volt a hiba, amit a követők osztályálláspontja eléggé megmagyaráz. A polgári liberálisok: kapitalista álláspontot védelmeznek, Marx és követői: proletár ideológiát hirdetnek. Ellenben

* V. ö. szerzőtől: *Marx Karoly földjáradékelmélete. Huszadik Század*, 1908 november. Ugyanez átdolgozva németül: *Zur Kritik der Marx sehen Grundrententheorie. Zeitschrift für Sozialwissenschaft*, 1909 július-augusztus.

az említett ricardoi alapgondolat, hibátlanul végiggondolva és kifejlesztve: kispaszti és kispolgári, extrém individualisztikus ideológiát eredményez. A tőkés osztály karakteréből nem hiányzik ugyan az individualizmus, de koncessziókkal és megalkuvásokkal van terhelve, magát a tökenyereséget, melyhez munka nélkül jut, el kell rejtenie a munkás szemei elől s e célra nem nélkülözheti a tekintély-elv palástját. Innét van, hogy a polgári liberálisok a jövedelemeloszlás ricardoi gondolatát csak részben fogadták el, csak annyiban, amennyiben a földjádék alakulására vonatkozik. A proletár pedig, kit a kapitalisztikus áruforgalom válságokkal sújt és nyomorba kerget: született ellensége még annak a nem túlságosan nagy darab individualizmusnak is, mely a mai rendet kapitalisztikussá teszi; az ő ideálja — mint Szabó Ervin mondja — a biztosított megélhetés, s ezt mint proletár, csupán a kommunizmusban találhatja. A tisztavérű proletár-ideológus tehát mitsem kezdhet a jövedelemeloszlás ricardoi alaptételével.

A következő rövid fejtegetés meg fogja mutatni — vázlatosan, amint ilyen szűk keretben másképp nem is lehet — a ricardoi alapgondolat antikapitalisztikus s egyben antikommunistikus természetét, s be fogja mutatni magukat a kommunisztikus törekvéseket a ricardoi alapigazság világitásában.

*

Azon elvet, hogy a társadalmi jövedelem megoszlása a dolgozó és az uralkodó osztályok között a tápszerek iránt mutatkozó szükségletnek s ezek termelés-lehetőségének viszonyától függ, nem csupán a mai, kapitalisztikus társadalomra lehet alkalmazni. Képzeljük el például, hogy valamely feudális, jobbágyszervezetű társadalomban a mezőgazdasági termelőmód valamiféle jelentősebb javítása lép életbe, a minek következtében egy adott földdarabon több munkaerőt lehet elhelyezni és több tápszert lehet termelni, mint annakelőtte. Az eredmény kétségtelenül a jobbágyok jövedelmének súlyedése lesz. Mert minden földesúr birtokán új tér nyílik jobbágyok elhelyezésére és mindegyik azon lesz, hogy ezt az üres teret — jövedelme szaporítása végett — be is telepítse. Tehát minden földesúr azon lesz, hogy új jobbágyokat édesgessen magához, ami csak úgy lehetséges, ha leszállítja az egyes jobbágy szolgáltatásait. Szóval a földben támadt fölösleg, s a földesurak ebből származó versenye a jobbágyért, az utóbbinak válik javára. A jobbágyság története elég példával igazolja ezt.

Sőt épen nem valószínűtlen, hogy a jövedelemeloszlás ricardoi törvényének még az antik társadalom is alá volt vetve, s az élelmi körnek (a népességhez viszonyított) kitágulásai vagy összébbhúzódsai itt is módosították a jövedelem eloszlást. Kétségtelen, hogy a rab-

szolgák piaci értéke hanyatlott olyankor, mikor a rabszolgák száma gyorsabban nőtt, mint a mezőgazdasági termelés kiterjesztésének lehetősége, míg ellenkező esetben, mikor rabszolgákban aránylag hiány volt, a rabszolga értékének emelkednie kellett. Lehetetlen, hogy a rabszolgák értékének jelentékenyebb módosulásai ne hatottak volna ki a velük való bánásmódra is. Olyan időszakokban, midőn a rabszolgák drágák voltak: kétségtelenül jobban táplálták és jobban kímélték őket, mint olyankor, mikor olcsók voltak; egyszersmind ritkábban alkalmaztak halálbüntetést vagy más kegyetlenebb büntetéseket a drága, mint az olcsó rabszolga ellen.

Ezt meggondolva, rá kell jönnünk a megoszlás ricardoi törvényének egy további következtetésére. Mikor nagy volt a rabszolga értéke: jobban meggondolta a tulajdonos, vagy a felügyelő, megölje-e őt. Ám a rabszolga, ha kisebb volt az a veszély, mely őt naplopás vagy lusta dolgozás esetén fenyegette: bizonyára kevesebbet és kisebb energiával dolgozott. Vagyis: a társadalom érlelmi körének viszonylagos tágulása vagy összébszorulása nem csupán a társadalmi jövedelem megoszlását módosítja, de egyszersmind annak mértékét és módját is, amint a munkást dologra kényszerítik.

A munkára való kényszerítésnek ilyen módosulása azonban nem csupán valamely adott társadalmi renden belül fordulhat elő, de kinőhet magából a társadalom rendjéből, mert hiszen épen a munkára való kényszerítés módjának és mértékének különbségei választják el egymástól a társadalmi rendeket. Szóval a népelelmezés természeti és technikai lehetőségeinek nagyobb változásai, midőn módosítják a munkára való kényszerítés módját és mértékét: átalakítják egyszersmind kisebb vagy nagyobb mértékben a társadalom rendjét.

Képzeljük el, hogy az antik társadalom virágzása idejében Észak-Afrika óriási száraz és kopár területei valamely hirtelen változás következtében esőben dúsakká és termékenyekké váltak volna. Képzeljük el, hogy ezen óriási területet római földesurak aránylag rövid idő alatt birtokba vették volna arra a célra, hogy rabszolgákkal telepítsék be. Mi lett volna a következmény? A rabszolgák piaci értékének óriási emelkedése, mert a rabszolgák számát nem lehetett volna rövid idő alatt oly nagy mértékben növelni, amint a termőföld területe növekedett. A rabszolgák nagy értéke azonban jelentékenyen enyhítette volna a velük szemben alkalmazott büntetések kegyetlenségét. Kényszerítő erővel lépett volna föl az a szükség, hogy a rabszolgát más módon indítsák munkaerejének kifejtésére, amely más mód csak abban állhat, hogy őt a munkában érdekeltté tegyék. Tehát meg kellett volna adni a rabszolgának — egy bizonyos mértékben — az élethez

és tulajdonhoz való jogot, telket kellett volna neki adni, jobbaggyá kellett volna őt előléptetni. Vagyis az érlelmi kor erős kitágulása elegendő lett volna ahhoz, hogy feudalizálja az antik társadalmat.

Kérdés: vajon a történelmi fejlődés valóságában nem ugyanezen tényező — a tápszerek növekedő bősége — alakította-e át az antik társadalmat feudálissá, s a feudálist kapitalisztikussá? Kétségtelen annyi, hogy a földművelés módja fokozatosan jobbá és jobbá lett a történelem folyamán; javultak egyszermind a szállítóeszközök is, melyek a népélelmezés lehetőségeit alkalomadtán szintén növelik. Bizonyos, hogy a középkor folyamán — átlag véve — nagyobb volt a tápszerek bősége, mint az antik időkben, s az újkor átlagában nagyobb, mint a középkor átlagában. Ezzel függ össze kétségtelenül, hogy a rabszolgákból jobbaggyok és cselédek, s ezekből ismét szabad bérmunkások, kisbirtokosok és kisiparosok lettek. De a társadalmi szervezetnek a történelem folyamán fölfelé való haladása épen nem valamely sima és egyenletes fokozatban ment végbe; a történelem mindhárom szakában voltak idők, amelyekben aránylag tápszerbőség uralkodott és megvoltak azután a viszonylagos túlnépésedés, a tápszerszűkület állapota is, melyek csak népiirtó kül- és belháborúkkal, vagy a mezőgazdasági termelés újabb növekedéseivel értek véget. Ehhez képest a társadalomszervezet magasabb fokára való feljutás is hol nyugodt evolúció útján történt, hol pedig ugrásszerűen, forradalmi úton. Ám egészében szemlélve sem az nem lehet kétséges, hogy a kulturemberiség a növekvő tápszerbőség jegyében haladt az antik korból a modern időkbe, sem pedig az, hogy épen ezzel a növekvő tápszerbőséggel függenek össze a társadalomszervezet nagy történelmi változásai, s ezzel függ össze a történelmi fejlődésnek az a tendenciája, hogy a munkást dologra serkentő okok között mindegyre kisebb szerepet játszik a külső kényszerítés, ellenben mindegyre nagyobb a munkás belső, egyéni érdekeltsége.

Hova irányul a történelmi tények e logikája szerint a társadalom fejlődése? Egy olyan állapot felé, melyben a tápszerek abszolút bőségben, a szükségletet túlhaladó mértékben termelhetők, s a melyben már teljesen megszűnt minden külső munkakényszer. A munkásnak ilyen módon, külső kényszer nélkül dolgozó típusa a mai társadalomban sem ismeretlen: a kispolgár és kisiparos, szóval a kispolgár* az, ki

* A „kispolgár” kifejezést az alatta közönségesen értett társadalmi osztálynak csak egy szűkebb csoportjára vonatkoztatjuk; azokat a munkásokat értjük alatta, kik saját munkaeszközeikkel, önmaguk számára dolgoznak s s ehhez képest nem bérmunkások, de viszont ők sem alkalmaznak bérmunkásokat, s ehhez képest nem is kapitalisták.

saját munkaeszközeivel dolgozik és munkája egész termékét önmaga élvezi, úgy, hogy kizárólag saját belső érdekeltsege készíti munkára, anélkül, hogy bárki más ösztökélné erre. A tápszerbőség állandó fokozódásával előbb-utóbb a társadalom összes tagjai kispolgárokká lesznek, vagyis olyan munkásokká, kik saját magántulajdonukat alkotó munkaeszközökkel, önmaguk számára termelnek.

Ez talán merészen hangzik és kétségeket ébreszt az olvasóban. Kérdés mindenekelőtt, vajon a tápszerbőség, ha teljessé, abszolúttá válik, létrehozza-e a jövedelemnek és a vagyonnak azt az eloszlását, mely a társadalmat kispolgárrivá teszi? Kérdés továbbá, nem képtelenség-e a termelés mai technikája mellett, hogy a munkaeszköz a munkás magántulajdona legyen? Mert a modern munkás nem olyan eszközökkel dolgozik, mint a régimódi kisparaszt vagy kisiparos; a mai termelőfolyamat nem valamely elszigetelt munkás egyéni munkáján, hanem sok munkás kooperációján alapul. S a kooperációban az egyén az összességnek rendeli magát alá; mikép legyen tehát lehetséges a munkára hívó parancsszó kiküszöbölése ott, ahol kooperáció megy végbe?

Az első kérdésre igennel lehet felelni. Mint tudjuk, épen a tápszerrek relatív bősége vagy szüksége szabja meg a társadalmi jövedelemeloszlás mikéntjét. A tápszerrek fokozódó bősége mindenkor a munkás jövedelmének emelkedését jelenti és tiszta dolog, hogy ez az emelkedés a munkátlan jövedelem (a földjáraadék vagy a tőkenyereség vagy mind a kettő) rovására megy. Ha a tápszerbőség állandóan fokozódik: a munkajövedelem előbb-utóbb teljesen kiszorítja a munkátlan jövedelmet. Olyan időben, mikor bőségesen több a termőföld, mint amennyi a társadalom élelmezéséhez szükséges, el sem lehet képzelni, hogy a társadalom dolgozó és dologtalan osztályokra, s a társadalmi jövedelem munkajövedelemre és munkátlan jövedelemre tagozódjék. A földbirtok járaadékának 0-ra kell leszállania, ha a legjobb földekből többet kínálnak bérbe vagy megmunkálásra, mint amennyihez egyáltalán akadhat bérlő vagy munkás, s amikor e földek egy része — termékeikre nem lévén szükség — parlagon hever. Ilyen állapotban meg kell szünnie egyszersmind a tőkenyereségnek is, mert a tápszerbőség egyszersmind tőkében való bőséget jelent.* Világos azonban, hogy nem akadhat proletár ott, ahol bárki, ha dolgozni akar, haszonbér fizetése nélkül

* E szabályt Ricardo is érinti. Azt mondja (i. m. 89. 1.): „Új telepeken, [t. i. dústalajú és gyér népességű tengerentúli országokban,] a hová a művelődés dolgában messze előre haladt országok mesterségeit és ismereteit bevették, nagyon valószínű, hogy a tőke hajlandó gyorsabban növekedni, mint a lakosság. És, ha a népesebb országok nem fedeznék a munkások ezen hiányát, ez az irányzat nagy mértékben emelhetné a munka árát.”

juthat földhöz és kamat fizetése nélkül termelőeszközökhöz. Így állván a helyzet: a munkás, ha kölcsön vett termelőeszközökkel dolgoznék is, könnyen a maga tulajdonába viheti át ezeket, mert tartozásának letörlesztése — a meg nem rövidített munkatermékből — nem okoz neki különös nehézségeket. Ha a munka teljes terméke a munkásé, akkor övé a termelőeszköz is, mert az sem egyéb, mint munkatermék. Ezzel már félíg kész a válasz a további kérdésekre. Ahol minden egyes munkásnak van földje és vagyona, ott a kooperáció csak egy alapon lehetséges: a szabad, önkéntes szövetkezés alapján, melyből az egyes tetszése szerint kiléphet, ha nem akar tovább beletartozni. A kooperatív termelőfőlszerelés nem lehet ugyan az egyes munkás tulajdona, de értékének egy részét bírhatja az egyes munkás, mint szövetkezeti részvényt, magántulajdon gyanánt. Kétségtelen, hogy az ilyen szabad és önálló munkás, ki a szövetkezetből bármikor kiléphet és megél a szövetkezet nélkül is: csak olyan mértékben veti magát alá az összességnek, amennyire azt a kooperáció előnyei indokolják. Az összesség nem számíthat arra, hogy az egyes tag engedelmisségből fog dolgozni és nem gyakorolhat ez irányban kényszert, mert az egyes tagnak nincs nagyobb szüksége a szövetkezetre, mint a szövetkezetnek az egyes tagra. Tehát nem marad hátra egyéb, mint a kooperáció olyan módon való szervezése, hogy az egyest saját egyéni érdeke ösztönözze dologra. Ez nem lehetetlen; gondoljunk csak — halavány példaképpen — a darabszámos díjazásra. Ki fog fejlődni, ha szükség lesz rá, úgy az iparban mint a mezőgazdaságban a nagyüzemnek egy olyan szervezete, melyben az egyes minden kényszer nélkül, csupán saját egyéni érdekétől ösztönözötten dolgozik. Hogy ilyen nagyüzemi szervezet ma még nincs, ennek egyrészt az az oka, hogy a mai kapitalisztikus nagyvállalkozóknak nincs rá szükségük, mert elég fenyegető hatalmuk van munkásaikkal szemben, kik kényszer jegyében egyesülnek kooperációra és engedelmisségből is hajlandók dolgozni.

A történelem folyamán, midőn módosulást szenvedett a munkára való kényszerítés módja és mértéke: módosult egyszersmind a jószágok forgalmának külső alakja is. A jószágforgalomnak két alakja van: a kétoldalú szolgáltatás, vagyis csere, s az egyoldalú szolgáltatás. Ott, ahol a munkakényszer teljesen hiányzik: a jószágok nem kerülhetnek másképp a termelőktől a fogyasztókhoz, mint csere tárgyai gyanánt, vagyis árúk gyanánt, mert világos, hogy a termelő munkás, ha szabad és független, nem fogja az ő fáradsága termékét senkinek odaadni, Hacsak nem valamely őt kielégítő ellenszolgáltatás fejében. Szabad és

egymástól független felek gazdasági érintkezése csak a csere alapján történhetik. Más azonban a helyzet ott, ahol a munkás külső kényszer hatása alatt dolgozik, mert akinek hatalma van arra, hogy embertársát dologra kényszerítse, arra is elég lesz a hatalma, hogy ettől munkája termékét, vagy annak egy részét ellenszolgáltatás nélkül elvehesse. Ahol tehát munkakényszert látunk, ott egyszersmind egyoldalú szolgáltatást kell találnunk és pedig annál nyíltabb, burkolatlanabb formában, minél erősebb a munkakényszer. A rabszolga nem ellátásért teljesíti munkáját és nem munkája fejében kapja ellátását; hiszen, ha lemondana ellátásáról: ezzel a munkakényszer alól nem vonhatná ki magát.

Épügy, amint a munkakényszer egyoldalú szolgáltatást hoz magával: az egyoldalú szolgáltatás is magával hozza a munkakényszert. A rabszolga, kiről ura gondoskodik, biztos afelől, hogy nem hal éhen, tehát mitsem dolgoznék, ha nem kényszerítenek rá. Hamar tönkremenne az a rabszogatartó, ki nem alkalmazna kegyetlen fenyegetéseket rabszolgái ellen; épügy tönkre menne az a kommunista összesség is, mely elmulasztaná, hogy nem dolgozó tagjait valamely hathatós fizikai vagy erkölcsi kényszereszkővel munkára ösztökélje. Senki sem vállalhatja a munkás szükségletei felől való gondoskodást, ha nincs módjában, hogy a munkást dologra kényszerítse. A munkás csak úgy szabadulhat a munkakényszertől, ha vállalja a saját egyéni szükségleteiről való gondoskodást; szabadsága csak ön felelősségével járhat együtt.

A modern, kapitalisztikus munkaszervezetben, mint előzőleg említve volt, szintén van munkakényszer. A munkás azért dolgozik, hogy napibérét a vállalkozótól megkapja; föltéve, hogy ezzel bérét nem veszélyezteti: szívesen kivonja magát a munka alól; a vállalkozó tehát kényszeríti őt, elbocsátással fenyegetvén azon esetre, ha nem dolgoznék. Hogy ilyen a helyzet: ennek az az oka, hogy a munka terméke nem a munkásé, hanem a vállalkozóé; ez ismét azért foglalja le a terméket a maga számára, mert csak így biztosíthatja befektetett tőkéje visszatérülését s a nyereséget, amelyet ezenfelül élvez. A nyereség azonban nem egyéb, mint meg nem fizetett, a munkás által egyoldalúan szolgáltatott munka. Vagyis a kapitalisztikus gazdaságban meglevő munkakényszer is egyoldalú szolgáltatással függ össze. Ugyanezzel kapcsolatban megtaláljuk az önfelelőség hiányát is, mely azonban csak azon időre terjed, melyet a munkás a termelő folyamatban tölt. A kapitalisztikus gazdaságszervezet: átmenet egyfelől a munkakényszeren, másfelől az egyén önfelelőségén alapuló gazdaságrend között.

A tápszerek fokozódó bősége, midőn háttérbe szorítja a munka-

kényszert s előtérbe hozza az önfelelőséget: egyszersmind háttérbe tolja az egyoldalú szolgáltatásokat s előtérbe állítja a kétoldalú szolgáltatás, vagyis a csere szerepét. Vele kapcsolatban a termelés egyre okozódó mértékben válik árútermeléssé, vagyis elcserélni, elárúsítani való jószágok termelésévé.

E megismerések kibővítik a ricardoi alap gondolatot, mely most már így hangzik: A tápszerek termelésének a népesség számához és szükségletéhez való viszonya szabja meg, miképpen aránylik egymáshoz:

1. a munkajövedelem s a munkátlan jövedelem a jövedelem-eloszlásban;

2. az egyéni önfelelőség s a külső munkakényszer a munkaszervezetben;

3. a csere és az egyoldalú szolgáltatás szerepe a jószágok forgalmában.

* * *

Amint az előadottak során már kitűnt: egy gazdaságrend sem változatlan, hanem módosul aszerint, amint a társadalom élelmi köre — tagjainak számához viszonyítva — kitágul vagy összébbhúzódik. Az élelmi kör változásai s a velük járó szervezeti módosulások lehetnek kisebbek, az adott rend keretében megférők, de lehetnek nagyok is, a társadalmi rend átalakulásával egyértelműek. Kérdés, miképpen kell átalakulnia a mai társadalmi rendnek, ha a társadalom élelmi körének akkora változása áll be, amely már túlnő a kapitalizmus keretén? Két irányban történhetik a változás: a tápszerebőség vagy a tápszerehiány irányában. Ha az előbbi következik be: egészen más alakulásnak kell jönnie, mint az utóbbi esetben.

Lássuk először az első lehetőséget. Tegyük föl, hogy társadalmunk fejlődésének most következő szakában a mezőgazdasági termelés gyors, a népszaporodás meneténél jóval gyorsabb terjeszkedése fog végbemenni, részben új termékeny területek művelés alá vétele, részben a művelés módjának javítása által. E gyors terjeszkedés legközelebbi következménye a gabonaárak hanyatlása lesz. Be kell továbbá állnia a munkabérek emelkedésének is, mert maga a fokozódott mezőgazdasági termelés is sok munkáskezet igényel és még ezen kívül, növekedvén a népesség vásárlóképessége, az ipari termelés is fokozott mértékben fog terjeszkedni, ami szintén növeli a munkáskezek után való keresletet. Ellenben a munkátlan jövedelem sülyed; a földjáradéknak előbb-utóbb hanyatlania kell, ott, ahol a gabona ára sülyed, a munkabér pedig emelkedik; hasonló sorsra jut a tőkemennyiség gyors szaporodása következtében a tőkényereség is.

Gazdasági válságok nem szakíthatják félbe ezt a tendenciát.

Minél inkább érezhetővé válik a tápszerbőség: annál ritkábbakká és szelídebbekké lesznek a válságok. Ezt a szabályt jól föl lehet ismerni a XIX. század második felének gazdaságtörténetében.

A munkás teljes munkatermékéből mindegyre kevesebbet vonnak el járadék és nyereség fejében. Fokozódó mértékben áll módjában, hogy megtakarításokat tegyen félre jövedelméből. A földműves nép földet vásárol a megtakarításokból, amire annál inkább nyílik alkalmá, mert a nagybirtoknak földjövedelem híján föl kell darabolódnia. A mezőgazdaságban mindinkább háttérbe szorul a proletár, s egyre jobban előtérbe lép a kisparaszt.

Az ipari nagyüzemek nem darabolódnak fel, de a proletár-típus az iparban is mindinkább háttérbe szorul. Az ipari munkás egyelőre bérmunkás marad ugyan, de azért mindegyre kevésbé lehet őt proletárnak nevezni. Munkabére mindinkább megközelíti a teljes munkatermék színvonalát; megtakarításai megduzzadnak; mindegyre kevésbé van kiszolgáltatva a kapitalistának; mindinkább képessé válik arra, hogy ő maga tegye félre jövedelméből a termelőeszközöket, melyekre szüksége van. A proletár lassanként előlép kispolgárrá.

A társadalmi jövedelemnek egyre kisebbedő részét foglalja el a földjáradék és a nyereség, a munkabér mindent magába nyel. A társadalmi vagyonnak — a földnek és a termelőeszközöknek — egyre nagyobbodó része jut a dolgozó nép kezére.

A jövedelem és vagyoneeloszlásnak ezen eltolódása maga után vonja a munkaszervezet átalakulását. A mezőgazdaságban kiszorítja a nagyüzemet a kisparaszti üzem, de közben ő maga is átalakul — szövetkezetein keresztül — szövetkezeti nagyüzemmé. Az ipari népesség körében is kiterjed a szövetkezeti élet, az ipari termelés nagy fogyasztószövetkezetek számára dolgozó termelő szövetkezetek kezébe kerül.

Így alakítja át a fokozódó tápszerbőség a kapitalista társadalmat individualisztikus, egyszerű árútermelő, szövetkezeti társadalommá. Lássuk most, milyen átalakulásnak volna alávetve a kapitalisztikus társadalom azon esetben, ha a továbbfejlődés nem a fokozódó tápszerbőség, hanem a fokozódó tápszerhiány jegyében történék.

Képzeljük el, hogy a mai napon tenger nyeli el a földgömb mindazon el nem foglalt vadon területeit, melyek ez időszert a mezőgazdasági szélességben való terjeszkedését lehetővé teszik, tegyük föl egyszersmind, hogy az agronómia haladása a mai nappal megáll: viszont ezzel szemben tegyük föl, hogy a népszaporodás menete továbbra is olyan gyors lesz, mint a XIX. század folyamán volt. Mi fog történni ebben az esetben?

Mindenekelőtt: a gabonaárak állandóan emelkedni fognak azonképen, amint a népesség szaporodik, mert a termelést csak a már művelés alatt álló földeken, s itt is csak a csökkenő földhozadék törvényének hatása alatt lehet növelni. E körülmény folytán a népesség minden szaporodását a földjára erős emelkedése fogja kísélni.

A csökkenő földhozadék törvénye azonban, midőn korlátozza a mezőgazdasági termelést, korlátozza egyszersmind (bizonyos szabályok szerint, melyekre most nem térhetünk ki) az ipari termelés kiterjesztését is. Ehhez képest a munkáskezek után való kereslet sokkal lassabban nő, mint a munkáskezek kínálata, ami azután a munkabér sülyedésére vezet. A termelés korlátozottsága a tőkeelhelyezés körül is érezteti hatását. A tőkének, nem kevésbbé mint a népességnek, megvan az a tendenciája, hogy szaporodjék, a tőke újabb szaporulatát csak úgy lehet elhelyezni, ha a termelést megfelelően ki lehet terjeszteni. Mivel ez korlátozást szenved: mindegyre nehezebb és nehezebb lesz az újabb tőkeszaporulatok elhelyezése, ehhez képest aztán a tőke birtokosai is mindegyre kisebb és kisebb nyereséglábbal kénytelenek megelégedni. Az újabb és újabb mezőgazdasági befektetések csökkenő termékenysége a tőke fölhalmozódásának menetét is meg fogja ugyan lassítani, ám olyan viszonyok között, amelyenről szó van — mint Ricardo mondja — „a tőke legszerényebb fölhalmozódását a nyereség lábának igen nagy csökkenése . . . fogja kísélni”.*

A munkabérek hanyatló irányzatának hatása az általános proletarizálódás lesz. A munkások nemhogy megtakarításokat tehetnének félre, de inkább még azt is fölemésztik, amijük van; mindinkább előtérbe lép a valódi proletár, aki máról holnapra él és kegyelemre ki van szolgáltatva a termelőeszközök birtokosainak. A mezőgazdaságban is beáll a proletarizálódás. Míg a nagybirtok — az emelkedő földjára jegyében — nő és hatalmasodik: addig a kiscgazda-osztály pusztul, mert tagjainak száma szaporodik, földjét ellenben nem képes kiterjeszteni; az átlagos kiscgazda földje és jövedelme mindegyre kisebb lesz, mindegyre kevésbbé képes racionálisan gazdálkodni és birtokát megtartani. Különböző okokból a kisiparban is erősen és rombolóan érvényesül a proletarizálódás irányzata.

A kapitalista nagyüzem válik a termelés általános szervezetévé. De ezzel még nem ér véget a munkaszervezet átalakulása. A kapitaliztikus termelésnek az a föltétele, hogy a tőkeelhelyezések nyereséget adjanak. Am a tőkenyereség — az adott körülmények között — hanyatló irányzatot vesz. A megosztás fejlődése így alakul: a társadalmi összjövedelemből egyre nagyobb rész jut földjára, míg a

*i. m. 123. l.

tőkések és a munkások egy fokozatosan kisebbedő) részen kénytelenek osztozni. Míg a tőkéseknek módjukban áll, hogy a munkásosztályra jutó részből egy-egy újabb és újabb darabot lecsípjenek: addig a tőkenyeresség hanyatlása nem lesz túlságosan gyors; van azonban a munkabérnek egy olyan abszolút minimuma, amelyen alul már nem lehet leszorítani. Minél közelebb jut a munkabér állása ehhez az abszolút létminimumhoz: annál rohamosabb lesz a tőkenyeresség sülyedése, egészen egy olyan állapotig, melyben a tőkeelhelyezések már semmi nyereséget nem adnak s amelyben a társadalmi összjövedelem azon egész része, „mely a munkások kifizetése után megmarad, a föld-birtokosok s az adószedők kezébe kerül”.*

Ha azonban a tőkenyeresség megszűnik: akkor a kapitalisták bezárják gyáraikat és egyéb üzemeket, mert ők azért dolgoztatják munkásaikat, hogy nyereségre tegyenek szert. A kapitalisztikus munkaszervezet képtelenséggé válik.

Ilyen állapot — kisebb-nagyobb mértékben — időszakosan is előfordulhat rossz termések után, midőn a gabona ára oly magas, hogy a munkás eltartásának költsége többé-kevésbbé fölemesztí a munkatermék azon részét is, mely máskülönben nyereségre jutna. Az ilyen állapotot közönségesen válságnak nevezik. Természetes, hogy minél magasabb a gabona évtizedes átlagára: annál gyakoribbak és élesebbek a válságok. A tápszerhiány kiéleződésével a mindinkább gyakori és romboló válságok hovatovább tűrhetetlenné teszik a termelés kapitalisztikus szervezetét. Új munkaszervezetre van szükség; ki kell venni a termelés vezetését a kapitalista kezéből, ki azért termeltet, hogy nyereségre tegyen szert és beszünteti az üzemet, ha nincs nyereség; át kell adni a vezetést olyasvalakinek, ki azért termel, vagy termeltet, hogy fogyasszon, mert fogyasztásra mindig lehet termelni.

Ilyen körülmények között azonban csak úgy szüntethetjük meg a kapitalizmust, ha egyáltalán megszüntetjük az eladás céljaira való termelést, vagyis a cseregazdaságot. Mert ki vegye át a termelés vezetését? Az egyes proletár, mint kisiparos, ksigazda, vagy szövetkezeti tag? Olyan viszonyok közölt, amelyenekről szó van, nem lehet az egyes munkásra bízni a termelőeszközöket s a termelés vezetését. Mikor a társadalom egész gabonatermése oly messze elmarad a szükséglet mögött s az egyes munkásra oly kevés jut belőle: ez csak nagy nélkülözések árán tudja jövedelmét úgy beosztani, hogy a termelés egész tartama alatt megéljen és még a munkaeszközökre valót is félrerakhassa, oly nagy nélkülözések árán, amelyekre nem is hajlandó, hacsak nem kényszerítik rá mások. Ilyenfokú tápszerhiány mellett

* Ricardo i. m. 117. 1.

a munkás önfelelőssége egyenesen veszedelme a termelés folytonosságának. Mihelyt azonban a munkás nem lehet önálló és független: nem is lehet kétoldalú a szolgáltatás, melynek keretében munkájának terméke ötöle a társadalom más tagjaihoz jut.

Az adott körülmények között csak olyasvalaki veheti át a termelés vezetését, aki a munkástól — mint egyéntől — különáll s azt rákényszerítheti arra a nélkülözésre, amely szükséges ahhoz, hogy a gabonatermés elegendő legyen a jövő aratásig, a termelés folytonosságának föntartására. Ez a valaki azonban, mint említve volt, nem dolgoztathatja a munkást nyereség szerzése végett (ami az adott állapotban úgyis lehetetlen), hanem csak avégett, hogy olyan jószágokat termeltesen, amelyeneket ő fogyasztani kíván. Világos, hogy a termelés ilyen vezetője, ki egyszermind a termelt jószágok fogyasztója, még formailag sem állhat csereviszonyban a munkással, kit dologra és nélkülözésre kényszerít. A kapitalistával egyezkedhetik a munkás, mert a munkás termékei iránt való kereslet nem a kapitalista személyes szükségletétől függ, hanem a piac szükségletétől; a munkás tehát támaszkodhatik valamire, ami nem függ a kapitalistától. Aki azonban saját szükségletének kielégítése végett termeltet a munkással: szabad tetszése szerint módosíthatja magát a munkaerő után való keresletet, s ezzel kivette a munkás kezéből az egyetlen fegyvert, mely őt függetleníti s egyezkedésre, ellenszolgáltatások kikötésére képesíti.

Viszont az is igaz, hogy olyan viszonyok között, amelyenekről szó van, csupán a biztos, előre meghatározott fogyasztásra való termelés ad módot arra, hogy proletár megkapja a biztosított megélhetést, melyet a kapitalizmus hanyatlásának időszakában, a kiéleződő válságok következtében nélkülöznie kellett.

Ki lehetne az, aki a tőkésektől a termelés vezetését átvehetné? Lehetne a nagybirtokos is, ki a munkásnak gabonát adna s a maga fogyasztására való jószágokat termeltetne vele. Így gazdálkodott a Karoling idők tiszta naturálgazdaságot folytató nagybirtokosa. Azóta fokozódott a tápszerbőség, előállott a tőkenyereség s a gazdálkodás kapitalisztikussá alakult. De nem logikus-e, hogy amennyiben a tápszerbőség fokozatosan sülyedne és a tőkenyereség visszafejlődnék, a kapitalisztikus termelés visszafejlődjék oda, ahonnét kiindult, t. i. a Karoling nagybirtokhoz? Azóta megváltozott és nagyobbstílvé lett ugyan az ipari termelés s egy nagybirtok keretébe épen nem fér bele: de viszont nem volna lehetetlen, hogy a nagybirtokosok a társadalmi termelés ipari részét kollektive, közös vállalat gyanánt vegyék át és vezessék.

Átvehetné azonban a termelés vezetését a proletariátus is, mint

összesség, valamely bizottsága útján; átvehetné például a proletárság politikai diktatúrája, amelynek magával az egyes proletárral szemben kényszerítő hatalma volna; ebben az esetben a társadalmi termelés mezőgazdasági része is egységes vezetés alá kerülne. Ez a megoldás — lényegét tekintve — nem különbözik az előzőtől; a proletariátus forradalma által létrejövő kommunista állam nem volna egyéb, mint egy óriási, a társadalom összes földjét magába ölelő, naturálgazdálkodású nagybirtok, melynek földjáraadékát, mint birtokosok, a proletárság diktátorai s az ezek mögé sorakozó proletár-bürokraták élveznék. Szóval, ha valamely kapitalisztikus társadalom népességének a tápszerek termeléséhez való viszonya hosszú időn keresztül úgy alakul, hogy az emberek gyorsabban szaporodnak, mint a tápszerek: akkor az a kapitalisztikus társadalom előbb-utóbb átalakul kommunisztikus társadalommá. De a kommunizmus nem jelenti az emberek egyenlőségét s a munkátlan jövedelem kiküszöbölését, hanem csak azt, hogy kétféle munkátlan jövedelem — földjáraadék és tőkenyereség — helyett most már csak egyféle van; jelenti továbbá, hogy a munkaerő most már nem alkot árút s ehhez képest a munkást nem lehet az utcára dobni: de a munkás el is vesztette önrendelkezésének a kapitalisztikus rendben élvezett mértékét és föltétlen munkakényszer alá került. Midőn a kapitalisztikus rend kommunisztikussá alakul át, nem egy magasabb színvonalra emelkedik fel, hanem (a tápszerhiány nagyobb fokának megfelelően) egy alacsonyabb színvonalra süllyed vissza.

A kommunisztikus társadalomban a munkás nem kínálhatja munkarejét árú gyanánt, mert csak egyetlen tényező van, amely ezt az árút használhatja: a társadalom, mely ura az összes földnek és termelőeszközöknek. A munkás egzisztenciájának csak egy lehetősége van: ha a társadalom kötelezettséget vállal az iránt, hogy a munkásról gondoskodik, hogy neki munkahelyet és munkabért ad. Ám ezzel szemben meg kell kapnia azt a jogot, hogy a munkást, ha nem dolgoznak kielégítően, megfenyítse, mert hiszen a munkás biztosítva van megélhetése felől s a jószág, melyet termel, nem az övé, hanem a társadalomé, ehhez képest megszűnt az ő egyéni érdekeltisége a munkafolyamatban. Mindezen, az egyes munkás irányában való funkciókat azonban nem teljesítheti a társadalom összessége, már óriási tömegnél fogva sem; e célra külön szervek szükségesek s ehhez képest szükségszerűen elő is áll egy hatalmas, szervezett bürokrácia, mely a termelést vezeti, a termékeket szétosztja s a rosszul dolgozókat megfenyíti. Hogy ez a bürokrácia helyesen és megbízatása értelmében működik-e, azt senki sem ellenőrizheti kielégítően, csak maga a munkás, aki ellen az esetleges visszaélések irányulnak. Ám a bürokráciának

fenyítő hatalma van ugyanezen munkás felett s ő rendelkezik e munkás életének föltételeivel, a földdel és a termelőeszközökkel. Lehetséges-e, hogy ilyen körülmények között a munkás az ő ellenőrző jogát gyakorolni merje? Nem, sőt bizonyos, hogy az a bürokrácia, mely az összes termelőeszközökkel s egyben a fenyítő hatalom eszközeivel rendelkezik, azt a megbízását, hogy a termékeket széjjelossza, saját javára, munkátlan jövedelem képzésére fogja fölhasználni. A kommunizmus nem alkalmas a munkátlan jövedelem kiküszöbölésére, mert hiányzik belőle ennek alapfeltétele: a munkás szabadsága minden munkakényszerűtől és az a joga, hogy bármikor, bárkinek megkérdezése nélkül használhasson termelőeszközöket.

Semmi sincs tölem oly távol, mint az a föltevés, hogy a kommunista ideál hősei azért folytatták a maguk önfeláldozó küzdelmét, hogy új osztályuralmat teremtsenek a réginek romjain. Erről szó sincs. Minden osztálynak megvan a maga társadalmi ideálja, melytől minden szép és jó megvalósulását várja és megvannak körében egyszersemind ezen ideál becsületes hívői és harcosai is. A valódi, a minden vagyontól ment, máról holnapra élő proletár ideálja pedig nem lehet más, mint a kommunizmus: ez az a társadalmi rend, melyben ő megtartja osztályjellegét s amelyben mégis megszabadul a legnagyobb rossztól, mely őt üldözi: a megélhetés bizonytalanságától.

A kommunistákat nem izgatja az a kérdés, mely minden társadalmi rend alapkérdése, hogy t. i. mi fogja az ő társadalmukban a munkást dologra ösztönözni? A régi kommunisták közül többen fölismerték, hogy e célra külső kényszer lesz szükséges, de azért nem szüntek meg azt hinni, hogy a kommunizmus egyenlővé teszi az embereket és kiküszöböli a munkátlan jövedelmet. Marx kikerülte a kérdést; utódai, az ortodox marxisták, szándékosan kitérnek előle azzal a kifogással, hogy a jövő társadalom berendezését előre megállapítani nem lehet. Mintha bizony itt berendezésről volna szó! Vannak továbbá olyanok, kik szerint a kérdést meg lehet oldani a munkás díjazásának megfelelő rendszerével. Ám olyan körülmények között, midőn egyfelől sem a termelőeszköz, sem a termék nem alkotja a munkás tulajdonát, másfelől azonban elbocsátani sem lehet őt: nincs a díjazásnak az a rendszere, amely a munkást erőinek megfeszítésére indíthatná, hacsak nem áll a díjazásrendszer mögött valamely külső kényszerítő eszköz.

Vannak végül a kommunista programok követői között olyanok is — s ezidőszert ezek alkotják a többséget — kik a kommunista társadalmat, vagyis azt a rendet, mely a föld és a termelőeszközök társadalmi köztulajdonba való vétele után következik, azonosnak tekin-

tik a szövetkezeti társadalommal. Sőt már a marxizmusban rá lehet bukkani alkalomadtán e fölfogás csirájára. Pedig ez a nézet hibás; a kommunista közösség s a szövetkezet: egymástól lényegesen különböző két dolog.

A szövetkezet tagja bármikor kiléphet a szövetkezetből s ettől függetlenül teheti magát. Szövetkezet csak ott létezhetik, ahol a termelés föltételei a szövetkezeten kívül is megvannak, mert különben az egyes tagnak nem áll módjában, hogy a szövetkezetet elhagyja s olyan szövetkezet, melyből a tag nem léphet ki, már nem szövetkezet. Ehhez képest a szövetkezeti termelés csak úgy állhat fönn, ha a termelés első föltételéből, a termőföldből, fölösleg van, melyet a szövetkezetekből kilépni akarók bármikor igénybe vehetnek; tehát csak úgy, ha a társadalmi termelés több termőfölddel rendelkezik, mint amennyire szüksége van.

Ellenben a kommunista társadalom tagjának nem áll módjában hogy kilépjen a közösségből, mely hatalmában tartja az összes termelő feltételeket. Ha a föld — a termelés ezen első föltétele — társadalmi tulajdon s az egyes, a társadalom végrehajtó szerveinek engedelmével nélkül használatba nem veheti: akkor nincs más választása, mint beletartozni a közösségbe vagy éhen pusztulni.

E fő különbségből még egyéb különbségek következnek. A szövetkezet egyes tagja a szövetkezet egészével csereviszonyban áll, mert meg van a csere föltétele: a beletartozás vagy bele nem tartozás fölött való szabad egyezkedés. Ezt nélkülözi épen a kommunista közösség tagja, s ehhez képest az ő viszonya az összességhez csak egyoldalú szolgáltatáson alapulhat.

A szövetkezet vagyona üzletrészekre oszlik, s az egyesnek módjában áll, hogy kilépésével kapcsolatban az ő vagyónrészét egyéni tulajdonba vegye. A kommunista közösség tagja nem juthat abba a helyzetbe, hogy kilépjen; itt tehát tárgytalan a vagyonnak üzletrészekre való osztása. E körülmény kihat a munka szervezésére is. A termelőszövetkezet tagja egyénileg érdekelve van a munkafolyamatban, mert hiszen ő magánvagyonát kockáztatja, mely benne fekszik a szövetkezeti vállalatban. Ellenben a kommunista társadalom tagja mitsem kockáztat; ő ráfekhetik a társadalomra és megpróbálhatja, hogy ez megbírja-e őt, hacsak külső fenyegetések nem állják útját az ilyen próbálkozásnak.

A kommunista társadalom a köztulajdonon, a szövetkezeti társadalom a magántulajdonon épül föl. Az előbbi akkor fejlődik ki, ha a dolgozó néprétegek elveszítenek minden magántulajdont, az utóbbi akkor, ha a dolgozó rétegek megszereznek minden magán-

tulajdont. Amaz, ha a magántulajdonosok száma kevesbedik, emez, ha a magántulajdonosok száma szaporodik.

Az előbbihez, mint tudjuk, a jövedelemeloszlás fejlődésének olyan tendenciája kell, mely a dolgozó népre kedvezőtlen, az utóbbihoz olyan, amely a dolgozó népre kedvező. A dolgozó népre kedvezőtlen megoszlási tendencia a mezőgazdaság termelőképességének viszonylagos hanyatlásával, a kedvező tendencia ugyanennek viszonylagos emelkedésével kapcsolatos.

Marx úgy hirdette, hogy a kapitalisztikus társadalomban épen a termelőerők gyarapodása hozza magával a jövedelemeloszlásnak azon tendenciáját, mely a munkajövedelem süllyedésére, a munkátlan jövedelem növekedésére, a vagyonnak kevés kézben való koncentrációjára vezet. E gondolat helyességének vagy helytelenségének ütköző helye a földjáraadékelmélet. Marxnak, hogy saját elméletét igazolhassa, meg kellett volna cáfolnia azt a ricardoi tételt, hogy a mezőgazdaság termelőképességének a népesség számához és szükségletéhez viszonyított emelkedése a földjáraadék hanyatlására vezet. Marx erre nem volt képes, sőt épen a földjáraadék kérdésében világosan kitűnik elméletének tehetetlensége.* Kétségtelen, hogy a termelőerők általános, a mezőgazdaságra is kiterjedő növekedése, amennyiben tápszerbőségre vezet: épen az ellenkező tendenciát váltja ki, a munkálkodó nép jövedelmének, vagyonának, földbirtokának gyarapodását a dologtalan uralkodó osztályok rovására. Lehetséges-e, hogy ezen az úton előálljon a kommunista végcél, a termelőeszközök társadalmi tulajdonba való vétele? Semmiesetre, mert a dolgozó ember azt a földet és vagyont, melyet egyéni tulajdona gyanánt megszerzett, a maga jószántából nem fogja a társadalomnak átadni, és még valamely aránylag kicsiny szövetkezetnek is csak azon esetben, ha garanciája van arra, hogy a vezetőség működését kellőleg ellenőrizheti.

Hogy a kommunista végcél megvalósulhasson: ehhez a mezőgazdaság termelőképességének a népességhez viszonyított süllyedése kell. Lehetetlen, hogy a termelőerők általános, a mezőgazdaságra is kiterjedő gyarapodása, a jövedelemeloszlásnak a dolgozó népre kedvezőtlen tendenciáját váltsa ki. Itt van a marxizmus eredendő botlása.

(Befejezés a jövő számban)

* V. ö. Szerző előző helyen idézett munkáját.

